tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 4 3 2005

Piet Zomerdijk

Naar een visvrie

Op stap met Ben Schrieken

Ben Schrieken is gefascineerd door de problemen die vissen en andere dieren ontmoeten bij hun migratie van zout naar zoet water en denkt mee over de maatregelen die waterschappen kunnen nemen om die problemen te verkleinen.

Ben Schrieken aan het vissen met een totebel. Foto: Bert Pijs.

Ben Schrieken is geboren en getogen in Den Helder en daar eigenlijk nooit weggeweest. 'Ik heb een brede belangstelling', zegt hij. 'Mijn hart gaat uit naar alles wat vliegt, kruipt en groeit, maar dan vooral als het te maken heeft met zout en brak water. Je hebt trouwens in Den Helder niets anders. De botjes, spieringen en haringen zwemmen hier in de gracht, het enige zoete water dat je hier hebt, komt uit de kraan en het duin natuurlijk.' Het is dus niet zo vreemd dat Ben zich al jaren lang bezig houdt met brakwaterbeesten, vissen en dan vooral met de problemen die sommige soorten ontmoeten bij de trek van de zoute getijdenzone naar het zoete binnenwater en omgekeerd. Sluizen, gemalen en duikers vormen onoverbrugbare afsluitingen tussen Noordzee en Waddenzee enerzijds en het zoete binnenwater anderzijds. In de loop van de laatste tien jaar zijn in de provincie op vele plaatsen ecologische verbindingszones gecreëerd om migratie en verspreiding van planten, vogels en amfibieën te bevorderen, maar in feite worden die vrijwel uitsluitend ontwikkeld in het binnenland, nu begint er ook aandacht te groeien voor de problemen bij zoet/zout-overgangen.

Het gaat hierbij om vissoorten die gedurende hun levenscyclus een deel van de tijd doorbrengen in zout en een deel in zoet water. Ze worden samengevat onder de term diadrome vissen. Hieronder vallen de anadrome soorten, die in het winterhalfjaar in zee verblijven en in het voorjaar naar zoet water trekken om zich daar voort te planten. Hiertoe behoren onder meer de zalm en de driedoornige stekelbaars. De katadrome vissen doen het omgekeerde: zij planten zich voort in het zoute water, en trekken daarna naar het zoete water, zoals de larven van de aal (glasaal). De kunstwerken op de grens van zout naar zoet water in de vorm van sluizen en gemalen, vormen daar een obstakel die de natuurlijke overgang van zout naar zoet water verstoren en de trek van vissen verhinderen.

De sluizen bij Den Oever vormen het belangrijkste punt waar trekvissen het achterland intrekken, hoewel ze daarvoor niet zijn ingericht

Langs de Noord-Nederlandse kust liggen 55 locaties waar het zoete binnenwater uitstroomt in de Waddenzee. Slechts op één van die locaties wordt op natuurlijke wijze continu een relatief groot volume zoet water in zee geloosd, namelijk in het Eems–Dollard estuarium. Daar vinden we nog een ongestoorde geleidelijke overgang van zout naar zoet water, met een natuurlijke zout-zoet gradiënt, zoals we die ook voor de afsluiting van het Zuiderzee dichter bij huis aantroffen. Verder vinden we nergens meer open verbindingen tussen de Waddenzee en het zoete binnenwater, behoudens hier en daar in wat kleine kwelderkreken.

Wat Noord-Holland betreft, vormen de sluizen bij Den Oever het belangrijkste punt waar trekvissen het achterland intrekken, hoewel ze daarvoor niet zijn ingericht. Het IJsselmeer is evenwel te bereiken, maar de aansluiting met de Noord-Hollandse binnenwateren is problematisch. Voor trekvissen die afhankelijk zijn van de binnen Noord-Holland gelegen watersystemen zijn er twee belangrijke toegangspoorten naar de boezem- en poldersystemen in de provincie: de spuisluizen Oostoever aan het eind van het Balgzandkanaal dat in verbinding staat met de Amstelmeerboezem en de Helsdeur die via het Noord-Hollands Kanaal

ndelijke Helsdeur

Vissentrap voor Stekelbaarzen in de Moksloot op Texel. Foto: Bert Pijs.

de hele Schermerboezem bestrijkt. Twee jaar geleden werd Schrieken gekozen in het Hoogheemraadschap Noord-Hollands Noorderkwartier na de fusie van 5 waterschappen en een Hoogheemraadschap. Hij zat daarvóór al op de Natuurbeschermingsplek in Waterschap Hollands Kroon, en hield zich daar bezig met vispassages in de Wieringerwaard, aan de Molenweg ten noorden van het dorp naar de Schagerkogge toe. Met Do van Dijk heeft hij indertijd verbeteringen aangebracht, maar het aantal doortrekkende stekeltjes werd in de loop van de jaren steeds minder. Ze hadden toen al het gevoel dat er vooral aan de doorlaatmogelijkheden hier bij Den Helder het een en ander schortte en kwamen er achter dat er twee knelpunten waren die de driedoornige stekelbaars beletten om in het water van de Schermerboezem te komen: het gemaal Helsdeur en het sluisje aan het eind van het Nieuwe Balgkanaal, het Kuitje in het Balgzandpoldertje, bij de ingang naar het Amstelmeer. Door het vangen van vis hier en daar, kwam Ben er al snel achter dat de Helsdeur de grootste blokkade was. De fuiken zitten daar in het vroege voorjaar aan de zoute kant propvol driedoornige stekelbaarzen en andere vissen, zoals bot, spiering en glasaal, allemaal soorten die in het voorjaar migreren van zout naar zoet.

Lang niet alle driedoorns trekken in de nazomer naar zee. Vermoedelijk gaan de populaties, die te ver van het zoute water leven, bijvoorbeeld rond het Alkmaardermeer, naar dieper zoet water om daar de nazomer en winter door te brengen. In het voorjaar keren ze dan weer terug naar ondiep water om te paaien, water dat sneller opwarmt en voedselrijker is. In vroegere tijden, toen de overgangen van zoet naar zout heel geleidelijk verliepen en de watersystemen op een natuurlijker manier met elkaar waren verbonden, waren er meer keuzemogelijkheden en liepen de verschillende populaties misschien gemakkelijker in elkaar over. De driedoornige stekels die nu in het Marsdiep en rond de Waddenzee overwinteren zijn wel beduidend groter dan de zogenaamde land-locked populaties. Dat hangt misschien samen met de grotere voedselrijkdom en de tragere temperatuurdaling in de winter. In ieder geval zijn die stekels qua ➤

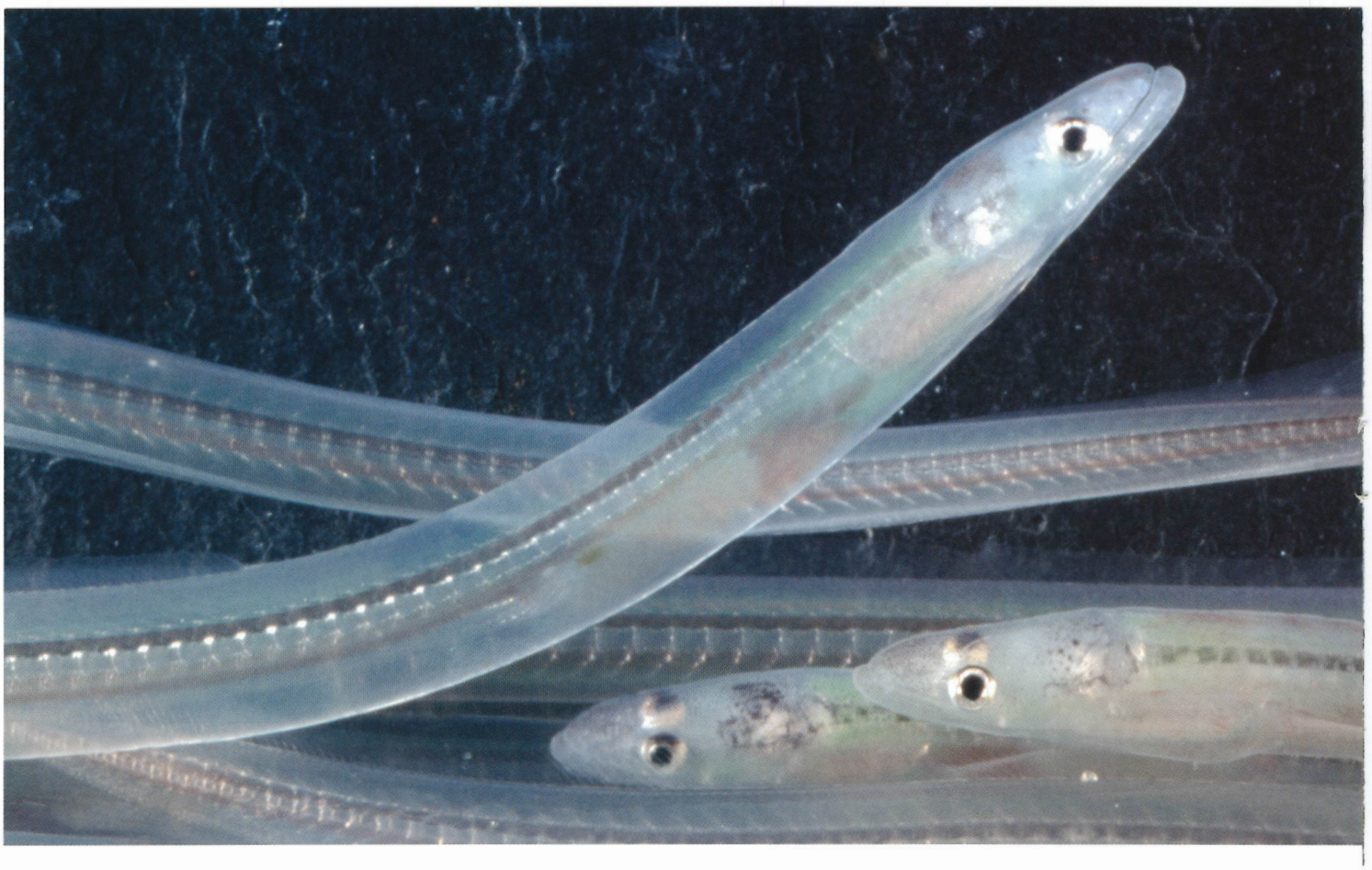

voedselefficiëntie van belang voor de lepelaars in het gebied en voor andere visetende soorten, zoals futen en dodaars.

Op een avond in april bij de Helsdeur vertelt Schrieken: 'Vanaf juni, juli zie je grote scholen kleine stekeltjes in de buitenhaven, die dan kennelijk al naar buiten zijn gegaan, op zoek naar het voedselrijke zoute kustwater. Ze hebben dan geen moeite om buitengaats te komen, worden als het ware met het overtollige water dat gespuid wordt, naar buiten gespoeld. Ze blijven daar de hele winter en in het voorjaar, omstreeks maart – april, komen ze weer terug, om naar binnen te gaan. Maar dan beginnen de problemen. Bij controle van de bij het gemaal geplaatste fuiken aan de zoutkant van de sluis blijkt er ook nu weer heel wat vis in te zitten. Veel klein grut vooral, waaronder een groot aantal stekels, maar ook botjes, puitaal en haring.' Vijf jaar geleden stapte Ben bij een visserman aan boord en later, nadat het hoogheemraadschap op het probleem geattendeerd was, kreeg hij de opdracht vissen over te zetten. Ze werden buiten gevangen en met een emmer naar binnen gedragen en in het zoete water losgelaten. Dat gebeurde in de drukke tijd vrijwel iedere dag, maar het is natuurlijk de bedoeling dat ze zelf zwemmen. En daar zijn eigenlijk twee manieren voor: via een vispassage of via de spui. Als lid van het Heemraadbestuur maakte Schrieken zich aanvankelijk sterk voor een zogenaamde stekelbaarzenpassage, maar tegenwoordig pleit hij ook meer voor de nieuwe trend: visvriendelijk spuien.
Dat principe werkt als volgt: in het zoute getijdengebied gebruiken de landinwaarts migrerende vissen de vloedstroom om zich naar binnen te laten drijven. Ze richten zich op een zogenaamde lokstroom, die vermoedelijk wordt bepaald door de humuscomponent in het zoete water. Op de een of andere manier ruiken ze welke kant ze op moeten. Het stijgende water brengt ze dan naar binnen, stroomopwaarts, dat is de theorie. Men wil nu met visvriendelijk spuien de vissen helpen de barricade van het gemaal te overwinnen. In principe wordt er pas gespuid, als er een flinke zoetwaterstroom naar buiten is. Men is namelijk bang voor zoute instroom bij min of meer gelijke peilen, waarbij het zwaardere zoute water onder het zoete naar binnen stroomt. Vooral in de landbouw is men als de dood voor het zoutspook, het risico dat er teveel zout water naar binnenkomt. Maar stekeltjes en glasaaltjes zijn, in tegenstelling tot bijvoorbeeld een riviersoort als zalm, niet van die erg goede zwemmers, in ieder geval kunnen zij niet tegen de krachtige buitenwaarts gerichte zoetwaterstroom in zwemmen.
Men overweegt dan ook proeven te nemen die er op gericht zijn om de kleppen in het gemaal zo af te stellen, dat het waterniveau aan beide kanten ongeveer gelijk is, zodat die beesten zelfstandig naar binnen kunnen zwemmen; men zou er zelfs aan kunnen denken een ietsje zout water binnen te laten dat dan later met de volgende spui weer naar buiten wordt gevoerd.

De eerste gelegenheid die zich voordoet om dit systeem te realiseren is bij Het Kuitje, zo'n 3 tot 4 kilometer ten zuiden van Den

● *Links: Glasaal. Foto: Ben Schrieken.*

● *Onder: Ben Schrieken, Leen Kloosterman en Piet Zomerdijk bij de Koopvaardersschutsluis in Den Helder. Foto: Bert Pijs.*

Helder. Daar wordt in juli 2005 een soort gemaal geïnstalleerd aan het eind van de Amstelmeerboezem met spuikokers die bij een te hoog waterbezwaar water direct naar buiten kunnen malen. 'Maar', zegt Schrieken, 'we hebben bedongen dat één van die kokers permanent open blijft, de eerste stap voor een visvriendelijk spuiregiem. We hopen dat daardoor een constante lokstroom ontstaat die de vissen aantrekt en onder meer de fint, die vroeger in het Amstelmeer paaide, weer doet terugkeren. Het probleem is alleen dat het hier gaat om een secundaire ingang, met een betrekkelijk geringe lokstroom. Maar we kunnen hier dan vast ervaring opdoen. En we zijn blij dat Rijkswaterstaat hieraan meewerkt. Het Kuitje is de eerste kans en we moeten alle zeilen bijzetten om meer gelegenheden te maken. Bij de Helsdeur is een veel grotere lokstroom. De hoeveelheden zoet water die buiten gezet worden zijn er veel groter. Het effect zou daar dus veel groter kunnen zijn. We hebben dus maar gelijk plannen gemaakt voor de Helsdeur. Omdat er naar gas geboord mag worden in de Waddenzee is er 500 miljoen beschikbaar voor de natuur, de zogenaamde Meijergelden. Met behulp hiervan kunnen we ook daar maatregelen voorbereiden om de vistrek van estuariene soorten te bevorderen. We willen daar dus ook in eerste instantie voorzieningen voor visvriendelijk spuien. Mocht dat niet voldoende zijn, dan denken we aan de aanleg van een vispassage. In dat geval worden door de lokstroom de vissen in een compartiment gelokt aan de buitenzijde en met behulp van een hevel die de compartimenten leegzuigt een paar keer per etmaal over de dijk gezet.'

Van de elf inheemse trekkende soorten staan er negen op de rode lijst en ook de aal is inmiddels al in de gevarenzone terecht gekomen.

Eenmaal binnendijks in het zoete water dienen zich nieuwe problemen aan. Zijn er voldoende geschikte habitats voor trekvissen, zijn deze bereikbaar en is de waterkwaliteit voldoende. Dat er sprake is van grote problemen, blijkt al uit het feit dat van de elf inheemse trekkende soorten er negen op de rode lijst staan, waaronder de steur, zalm, houting, elft, fint en rivierprik, en ook de aal is inmiddels al in de gevarenzone terecht gekomen.
Het lijkt erop dat stekeltjes tot in de Schagerwaard trekken om daar te paaien. Onderweg in het binnenland zijn er ook tal van blokkades, en die probeert Schrieken die te ontdekken. Plaatsing van stekelhevels, zoals al in het Kader van het Plan Lepelaar is gebeurd in de Wieringerwaard om de verbinding naar de Schagerkogge te verbeteren, behoort dan tot de mogelijkheden.

Piet Zomerdijk
Kalmanstraat 21
1817 HV Alkmaar
pieter.zomerdijk@planet.nl